

ILK YOSHDAGI BOLALARNING AQLIY RIVOJLANISHI

Texnologiya menejment kommunikatsiya Instituti

« Pedagogika va psixologiya» kafedrası o'qituvchisi

Ziyamova Madina Jaxongir qizi

MTS 23-102- gurux talabasi

Olimjonova Robiya Alisher qizi

Annotatsiya: Maqolada ilk yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanish jarayoni, unga ta'sir etuvchi biologik va ijtimoiy omillar, o'yin faoliyatining ahamiyati hamda nutq va tafakkur o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik yoritilgan. Bolaning intellektual salohiyatini shakllantirishda oilaning, tarbiyachining hamda ta'lim muassasasining o'rni tahlil etiladi. Tadqiqot zamonaviy psixologik-pedagogik nazariyalar asosida olib borilgan bo'lib, amaliy tavsiyalar ham berilgan

Kalit so'zlar: aqliy rivojlanish, ilk yosh, bola psixologiyasi, nutq, idrok, tafakkur, xotira, o'yin, ta'lim, tarbiya.

Insonning shaxs sifatida shakllanishi hayotining eng erta bosqichlarida boshlanadi. Shu bois, maktabgacha ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri — bolalarning aqliy salohiyatini erta yoshdan boshlab rivojlantirishdir. Ilk yoshdagi bola atrofdagi voqealarni, buyumlarni va insonlarni idrok etish orqali dunyoni anglaydi. Uning tafakkuri, xotirasi, nutqi va diqqatining shakllanishi aqliy rivojlanishning asosini tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da ham bolalarning intellektual va psixologik rivojlanishiga alohida e'tibor qaratilgan. Shu sababli, ilmiy jihatdan asoslangan metodlar orqali bolaning aqliy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash bugungi kunning dolzarb masalasidir.

Ilk yoshdagi bolalarda aqliy rivojlanish tushunchasi

Aqliy rivojlanish — bu bolaning bilish jarayonlari: idrok, diqqat, tafakkur, xotira, tasavvur va nutqning shakllanishi va takomillashishidir. Psixologik manbalarda bu jarayon shaxsning umumiy intellektual salohiyatining asosiy ko‘rsatkichi sifatida izohlanadi.

Bola hayotining ilk yillarida aqliy rivojlanish eng tez sur‘atlarda kechadi. Chunki bu davrda markaziy asab tizimi shakllanadi, miya hujayralari faol ishlay boshlaydi, sezgi organlari takomillashadi. Shu sababli, bu davrni “oltin davr” deb atashadi.

Aqliy rivojlanishga ta’sir etuvchi omillar

Aqliy rivojlanishga ichki (biologik) va tashqi (ijtimoiy) omillar ta’sir qiladi:

Ichki omillar: irsiyat, sog‘lom fiziologik rivojlanish, nerv tizimining yetukligi.

Tashqi omillar: oilaviy muhit, tarbiyachining yondashuvi, o‘yin faoliyati, ta’lim, atrof-muhit bilan muloqot.

Oilaviy muhit bolaning birinchi maktabi hisoblanadi. Ota-onaning bolaga e’tibori, u bilan suhbatlari, o‘yin o‘tkazishlari uning tafakkuri va xotirasini faollashtiradi. Shuningdek, bog‘cha muhitidagi faoliyatlar, o‘qituvchi rahbarligidagi mashg‘ulotlar aqliy rivojlanishga ilmiy asosda yordam beradi.

O‘yin faoliyatining o‘rni

O‘yin — bu bolaning asosiy faoliyati bo‘lib, u orqali bola bilish, idrok etish va fikrlashni o‘rganadi. O‘yin jarayonida bola predmetlar orasidagi farqni, sabab va natija munosabatlarini tushunadi, muammoni hal qilish yo‘llarini topadi.

Didaktik o‘yinlar (masalan, “rangini top”, “nima o‘zgardi?”, “shaklni tanla”) bola tafakkurini o‘stiradi.

Konstruktiv o‘yinlar (kubiklar, mozaika, lego) esa mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

Rolli o‘yinlar esa ijtimoiy tafakkurni, nutqni va xotirani mustahkamlaydi.

Psixolog L.S. Vygotskiy fikricha, o‘yin bolaning eng yaqin rivojlanish zonasini kengaytiradi, ya’ni bola o‘yin jarayonida o‘zining real imkoniyatlaridan yuqori darajada fikrlay oladi.

Nutq va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlik

Nutq – bu tafakkurning asosiy ifoda shaklidir. Bola so‘z boyligi ortgani sayin, u murakkabroq fikrlarni anglay oladi. 1 yoshdan boshlab bola so‘zlarni idrok etadi, 2 yoshda so‘z birikmalaridan foydalanadi, 3 yoshda esa sodda gaplar tuzishni o‘rganadi. Nutq rivojlanishi bilan tafakkur jarayonlari ham takomillashadi. Shu sababli, bolaga ko‘p gapirish, ertaklar aytish, she’r o‘qish, savol-javoblar o‘tkazish muhimdir.

Aqliy rivojlanishning psixologik asoslari

Piaget nazariyasiga ko‘ra, 0–2 yosh oralig‘i “sensor-motor bosqich” deb ataladi. Bu davrda bola bilish faoliyatini sezgi organlari va harakatlar orqali amalga oshiradi.

Vygotskiy esa ijtimoiy muhitning ahamiyatini ta’kidlab, bola intellekti kattalar bilan muloqot orqali shakllanishini ko‘rsatadi. Shuning uchun, bola bilan muloqot qilish, unga savollar berish, birgalikda faoliyat yuritish — bu eng samarali rivojlantiruvchi metodlardir.

Tarbiyachi va ota-onaning o‘rni

Tarbiyachi bolani aqliy rivojlantirish jarayonida:

individual yondashuvni tanlashi;

har bir bolaning qiziqishlarini inobatga olishi;

o‘yin va o‘qitish jarayonini uyg‘unlashtirishi;

nutqni rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarni tashkil etishi kerak.

Ota-onalar esa bola bilan birga vaqt o‘tkazish, suhbatlashish, savollariga sabr bilan javob berish orqali uning tafakkurini mustahkamlaydilar.

Zamonaviy metodlar va innovatsion yondashuvlar

Bugungi kunda aqliy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda interaktiv metodlar, sensor o'yinlar, Montessori tizimi, STEAM yondashuvi (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) samarali natijalar bermoqda.

Shuningdek, raqamli texnologiyalarni to'g'ri yo'naltirish orqali (ta'limiy multfilmlar, interaktiv dasturlar, audio kitoblar) bolaning idroki va xotirasini rivojlantirish mumkin.

Ilk yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishi insonning butun hayoti uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi. Bu davrda olingan bilim, ko'nikma va tasavvurlar keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyat garovidir.

Aqliy rivojlanishni samarali tashkil etish uchun pedagoglar, ota-onalar va jamiyat birgalikda harakat qilishi lozim. O'yin, nutq va muloqot asosida tashkil etilgan ta'lim bola tafakkurini chuqurlashtiradi, ijodiy fikrlashni shakllantiradi va kelajakda bilim olishga qiziqishni oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Hasanboyeva O.U. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2017.
2. G'oziev E. Umumiy psixologiya asoslari. – Toshkent: Universitet, 2020.
3. Muxamedova N. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2019.
4. Abdullayeva M. Ilk yoshdagi bolalar rivoji. – Samarqand, 2022.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi". – Toshkent, 2019.
6. Montessori M. O'yin orqali rivojlanish. – Rim, 1912.
7. Shoumarov A. Bola tafakkurining shakllanishi. – Toshkent: Fan, 2018.